

مقایسه زیبایی‌شناسی بازتاب منظر آسمان در گنبدها و عکس‌های عصر حاضر

آیدا اسدافروز

پژوهشگر دوره دکتری معماری منظر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.

aida.asadafrooz@gmail.com

چکیده

آسمان در تطور تاریخ از زمان اسطوره‌های تاکنون، در تمامی ملت‌ها، بار سنگینی از معانی و رمز و رازها را بر دوش کشیده است. بی‌کرائگی، وسعت، رفعت، رمزگونی، گستردگی و غیر قابل دسترس بودن، وجود خورشید به عنوان اصیل‌ترین منبع نوری و بی‌شمار عامل دیگر، تصور حضور خدایان را در آسمان قوت بخشیده است. در ایران این باور از دیرزمان در مکتب زرتشت وجود داشته و در دوران اسلامی نیز به نوعی دیگر به حیات خویش ادامه می‌دهد. آسمان و مفهوم آن در هنر، ادبیات، فلسفه، و هنرهای کاربردی، معماری و دیگر رشته‌ها بازتاب داشته و توصیفات بسیاری از آن به صورت گوناگون متن، تصویر و غیره وجود دارد. آسمان به عنوان بخش از طبیعت که دارای ابعاد وسیعی است در سرشت انسان ریشه‌دار بوده و چگونگی ترجمان این خلقت در آثار هنری خلق شده توسط انسان، زیبایی‌شناسی منظر آسمان را پدید می‌آورد. منظر آسمان به عنوان پدیده‌ای عینی-ذهنی یکی از ناب‌ترین، پویاترین و متغیرترین و زیباترین مناظر طبیعی است که بر ادراک انسان از منظر بسیار موثر می‌باشد. زیبایی‌شناسی منظر آسمان از خلال بازتاب‌های آن در هنرها در طول تاریخ به استناد نقوش زیرگنبدها و ایوان‌ها و در عصر حاضر به استناد عکس‌های گوگل با توجه به سازو کار موتور جستجوگر گوگل قابل بررسی می‌باشد. در این مقاله با بررسی ۱۵ نمونه از نقوش گنبدها و ایوان‌ها، در مقام قیاس با نتایج حاصل از بررسی نمودار درختی حاصل از نام‌گذاری‌های عکس‌های آسمان در گوگل، مشاهده شد که عناصر خورشید، ابر، ستارگان در زیبایی‌شناسی منظر آسمان نقش دارد که چگونگی آن به تفصیل در مقاله توضیح داده شده است. اما آنچه در این میان حائز اهمیت است این است که زیبایی‌شناسی منظر آسمان در نتیجه تغییر نگاه انسان، و کمرنگ شدن وجوه ذهنی در نسبت با عینیت آن، دستخوش تغییراتی نسبت به ویژگی‌هایش در طول تاریخ شده است.

واژگان کلیدی

منظر آسمان، آسمان، خورشید، ماه، ستارگان، گنبد، عکس‌های گوگل.

مقدمه

حاصل از چیدمان ستارگان، باشد. منظر آسمان به لحاظ بصری یکی از پویاترین مناظر طبیعی است که انسان نتوانسته در آن مداخله‌ای اساسی داشته باشد. ترکیب رنگ، نور و فرم ابرها در آسمان سازنده مناظری شاعرانه است که در هر لحظه تغییر می‌کند. بدین‌روست که عکاسان حرفه‌ای به ثبت لحظات خاص از این منظر بر خود می‌بالند.

منظر آسمان با توجه به جایگاهی که در تفکر ایرانیان از باستان تا به امروز داشته است در رسانه‌های متفاوتی مانند اشعار، نوشته‌های ادبی و دلنوشته‌ها، علوم مختلف، نقوش، عکس‌ها و ... منعکس شده است که در هر دوره زمانی هر کدام از این رسانه‌ها منظر آسمان را از خلال تفکرات مردم همان دوره بازتاب کرده است. در این مقاله مفهوم منظر آسمان از خلال نقوش گنبدها و ایوان‌ها در دوره‌های مختلف از سلجوقیان تا معاصر، از میان نمونه‌های منتخب، مورد بررسی قرار گرفته است. بحران معاصر که انسان امروز در عصر غلبه تکنولوژی زندگی می‌کند نیز مطرح شده و به موازات آن مفهوم منظر آسمان با واکاوی این مفهوم بر اساس عکس‌های آسمان منتخب سایت گوگل انجام شده؛ و بدین‌ترتیب بازتاب منظر آسمان در عصر حاضر به استناد عکس‌های گوگل با همان مفهوم در دوره سنت مقایسه شده است.

سوالات این پژوهش عبارتند از :

- منظر آسمان در دوره سنت ایران به روایت نقوش زیرگنبدها چگونه معرفی می‌شود؟
 - منظر آسمان در دوره مدرن جهان به روایت عکس‌های منتخب گوگل چگونه معرفی می‌شود؟
 - آیا ارتباط معناداری میان عناصر منعکس شده در نقوش زیر گنبد (تاریخ) و عکس‌های عصر حاضر وجود دارد؟ پاسخ به سوالات فوق تغییرات زیبایی‌شناسی گذشته و عصر حاضر در زمینه منظر آسمان را روشن می‌سازد.
- برای نیل بدین مقصود مطالعات کتابخانه‌ای برای دریافت پیشینه تحقیق در مورد آسمان و عناصر آن انجام گرفت. پس از بررسی لغت‌نامه‌های واژه آسمان، ۱۵ نمونه گنبد از دوره‌های سلجوقیان، ایلخانان، تیموریان، صفویان، زندیان و قاجاریان و معاصر انتخاب و بازتاب منظر آسمان در آن‌ها بررسی گردید. همچنین واژه «Sky» به معنی آسمان، در گوگل مورد جستجو قرار گرفته و دسته‌بندی‌های واژه‌های آن وزن‌دهی و مورد بررسی قرار گرفت. در نهایت یافته‌های حاصل از بررسی نقوش گنبدها و دسته‌بندی‌های مبتنی بر نظام درختی واژگان گوگل تحت زیرمجموعه «Sky» با هم مقایسه و تحلیل گردید. و در پایان، منابعی که نام آن‌ها در مقاله آمده، آورده شد.

آسمان، این پهنه کبود اسرارآمیز، که هر لحظه لباسی نو به تن می‌کند، از دیرباز عرصه ناشناخته بشر بوده است. پهنه‌ای که انسان به آن دسترسی ندارد، اما بر سرنوشت او احاطه دارد؛ «جایی» که در آن چیزی تقدیر بشر را رقم می‌زند. آسمان همانی است که به قول حافظ، نتوانست بار امانت را بکشد و قرعه کار به نام من دیوانه (انسان) زده شد. آسمان یک کل است. هم زیست است و هم زیست‌گاه، هم رمز است و هم راز، هم وهم است و هم خیال است. آسمان همان بالاست و بالا همان تقدس است. آسمان از دیرباز در متون و نوشته‌های ادبی بار سنگینی از معانی را به دوش کشیده و سهم عظیمی در فرهنگ و تاریخ کشورمان داشته است. آسمان و عناصر آن در حکمت و هنر اسلامی نیز بازتاب‌های بسیار داشته است. بسیاری به تماشای جمال آسمان و «درخشش فانوس‌های زرین» این گنبد نیلگون علاقه‌مندند و نمونه‌هایی از این شکوه و زیبایی خلقت را در چهره «اختران شبگرد» جسته و چهره‌ها و طرح‌های گوناگونی از قبیل چهره‌های سیارات، اقمار؛ کهکشان‌ها را می‌یابند. برخی از این چهره‌ها و جلوه‌های آسمانی به اندازه‌ای اسرارآمیز بوده و در زیر نقاب‌هایی مستور است که جز با تحقیقات علمی و ابزارآلات نیرومند صنعتی نمی‌توان آن نقاب‌ها را کنار زد (نوری، ۱۳۴۶).

این جمال منظر آسمان و رمز و رازهای آن در طول تاریخ معانی بسیار داشته و اعتقادات بسیار بر آن استوار است. انسان همواره بر آن بوده تا پرده‌ای از رازهای آن بردارد.

منظر تنها عنصری عینی که متشکل از اجزای طبیعی باشد شناخته نمی‌شود. بلکه عنصری ذهنی و فرهنگی نیز هست که به وجود آمدن آن در اذهان مردم با مداخله اقلیم، سنت، زیست، تاریخ، اعتقادات دینی و اسطوره‌های آن‌ها و غیره نیز بوده است (منصوری، ۱۳۸۳).

به استناد شواهد موجود، آسمان برای انسان، از دیرباز به عنوان یک منظر مطرح بوده است و هرگز به صورت فیزیکی صرف، شناخته نشده است. تاثیر این نگاه در آثار مختلف هنری، ادبی و فرهنگی مختلف قابل مشاهده است. از زمان اسطوره‌ای و ارتباط مهر با خورشید، و جایگاه عناصر آسمان در اوستا گرفته تا اهمیت خورشید و ستارگان در قرآن و در عصر حاضر اهمیت بالاتر خورشید و ماه و ستارگان نسبت به کهکشان‌ها و آنچه علم نجوم بر آن ارزش می‌نهد. همه شواهد و نمونه‌ها حاکی از آن است که با وجود تفاوت‌های بنیادین در تفکر پارادایمی هر دوره در ایران، نگاه ایرانیان به آسمان و عناصر آن همواره منظرین بوده است.

منظر آسمان به لحاظ بعد عینی آن دارای نور، رنگ، فرم (ابرها و ...) و غیره است و شاید بتواند به نوعی تداعی‌گر تصاویری، چه در روز و تصویر ابرها در آسمان، و چه در شب و تصویر

منظر آسمان در ایران • آسمان

آسمان، در طول تاریخ، معانی متفاوتی برای بشر داشته است. معانی متفاوت آسمان ابعاد دانشی، اسطوره‌ای و نمادین بسیاری داشته است. اکتشافات آسمانی و نجومی، معانی نمادین آن در اسطوره و بازتاب آن در هنر، شعر و ادبیات بیانگر نشانه‌های تفکر انسان در مورد آسمان است. به عنوان مثال معانی نمادین آسمان شامل قداست و قدرت، بی‌کرائگی، گستردگی، درخشندگی، رمزگونی، رفعت و غیرقابل دسترس، جایگاه خدایان به عنوان عظیم‌ترین پشتیبان انسان در پهنه کبود آسمان بوده است. در ادبیات عیوقی، فردوسی، خاقانی و دیگر شاعران نیز می‌توان بازتاب‌هایی از آسمان را در معانی و ابعاد متفاوت آن نظاره‌گر بود^۱ (مظفریان، ۱۳۸۴: ۳۸-۳۹).

• آسمان در لغت‌شناسی

«لغت شناسان ریشه سماء را سَمو، سُمی و سُمُو ذکر کرده اند که به معنای علو و بلندی است (جوهری، ۶/ ۲۳۸۲؛ ابن فارس، ۱/ ۵۶۹). و به گفته برخی از لغویان، سماء معرب شمیا در آرامی، عبری و سریانی است (مصطفوی، ۵/ ۲۲۰). برابر فارسی آن، آسمان است که از دو کلمه «آس» به معنای آس یا و «مان» به معنای مانند، ترکیب شده است و این نام مناسبی است، چرا که آسمان [کرات آسمانی] در حرکت ظاهری همانند سنگ آسیا می‌چرخند (محمودی، ۶۰). در لغت به چیزی که بالای چیز دیگری قرار بگیرد و بر آن محیط باشد «سماء» آن چیز گفته می‌شود (مصطفوی، ۵/ ۲۲۰) و هر بالایی نسبت به پایین آن، «آسمان» و هر پایین نسبت به بالای آن، «زمین» است (راغب، ۴۲۷)» (مسترجمی، ۱۳۸۸).

آسمان در تشبیهات اسطوره‌ای و ادبی به مرغزار، دریا، جامه و قلعه و حصار نیز تشبیه شده است. به عنوان مثال شبیه دانستن آسمان به مرتع سبز و خرم (معین، ۱۳۶۳: ۳۳) و (مظفریان، ۱۳۸۴: ۳۸-۳۹) و جامه ستاره‌نشان مینوی (پوردادود، بی تا: ۶۰)، ابرهای لطیف آسمان به گله‌های گاو در چراگاه، ماه با «زورق شناور بر دریای آسمان» در آیین میترا (رضی، ۱۳۷۱: ۱۸۲) و قایق در اساطیر بین‌النهرینی (بهار، ۱۳۷۶: ۴۶).

وجود معانی متفاوت برای آسمان، که بیشتر به وجه تشبیهی و استعاری آسمان اشاره دارد، همه بر این نکته تاکید دارند که آسمان، در نگاه ایرانیان، تنها بعد فیزیکی‌ای که کره زمین و دیگر اجرام آسمانی در آن قرار گرفته‌اند، نبوده و همواره معانی دیگری جز ویژگی‌های فیزیکی، در کلمه آسمان وجود داشته است؛ و این نشان‌دهنده نگاه منظرین ایرانیان به آسمان، در طول تاریخ است.

بررسی نمونه‌ها

• بازتاب منظر آسمان در گنبد

آن چه در زیر گنبدها دیده می‌شود را می‌توان در مجموعه‌ای از نظام‌ها، رنگ و نقش (فرم) خلاصه نمود؛ که نشان از دیدگاه‌های معنایی و زیباشناسانه مردم آن عصر است. به قولی گفته می‌شود که «گنبد یکی از اجزای اصلی معماری اسلامی می‌باشد که هم در رنگ و هم در شکل از جمله مهم‌ترین نمادهای عرفانی جهان اسلام است. این عنصر نماد کرویت و دایره و آسمان است» (ایمنی، ۱۳۸۹).

«نقش آسمان شب در تزیینات زیرگنبد و آسمانه‌ها در معماری ایران، با شمس‌های در وسط و ستارگانی در اطراف تقلید منظر مثالی آسمان است که روز و شب را در تصویری واحد خلق می‌کند. این شیوه آرایش معماری، وام‌گرفته از سنت مهرپرستان در تزیین مهرابه‌ها بوده که نقش خورشید را بر آسمان آن ترسیم می‌کرده‌اند. شمس، نماد خورشید، که امروزه نماد مسلمانان شناخته می‌شود، مفهومی بین‌الذنهانی است که در طول تاریخ، نو شده است؛ اما این نکته از این روند حاصل می‌آید که آسمان در همه دوران تمدن ایرانیان منبع الهام بوده و مفاهیم آفرینندگی و بزرگی در دل آن جای داشته است» (منصوری، ۱۳۹۳).

برای دریافت عناصر تاثیرگذار و تکرارشونده در نقوش و گره و کاربندی گنبدها و ایوان‌ها، ۱۵ نمونه گنبد از دوره‌های سلجوقیان، ایلخانان، تیموریان، صفویان، زندیان و قاجاریان و معاصر انتخاب گردید که در (تصویر ۱) نشان داده شده است. گنبدها و ایوان‌های انتخاب شده بر مبنای نام، دوره، رنگ، اندازه عناصر تشکیل‌دهنده نقوش، وجود یا عدم مرکزیت در گنبد و ایوان، عنصر قرار گرفته در مرکز یا راس گنبد و ایوان، و محل قرارگیری آلت گره و فرم پایه گنبد مورد بررسی قرار گرفته؛ و توصیف آن‌ها به شرح جدول (جدول ۱) است. آسمان و عناصر موجود در آن در هر سه بعد تزیینات زیر گنبد، یعنی رنگ، نقش و نظام بازتاب یافته است.

- رنگ

رنگ‌های به‌کار رفته در گنبدها انواع آبی، زرد-طلایی-کرم-نخودی، قهوه‌ای-آجری-قرمز-صورتی-استخوانی و سفید بوده است. رنگ غالب در گنبدها تم‌های آبی و تم‌های زرد نخودی طلایی است. رنگ آبی روشن بیش‌تر نشان‌دهنده آسمان روز بوده؛ و وجود رنگ‌های خانواده زرد، کرم، نخودی و طلایی، بر رنگ خورشید تاکید دارد. لذا توجه به خورشید به صورت رنگ نیز خود را نشان داده است. رنگ‌های استفاده شده بازتاب‌هایی نسبتاً (و نه کاملاً) رئال از رنگ‌های موجود در آسمان است. اما در این بین استفاده از رنگ‌های خانواده نخودی، زرد و طلایی

تصویر ۱. گنبدهای منتخب دوره‌های مختلف. مأخذ: نگارنده.

بیشتر ریشه در تمایلات سلیقه‌ای داشته و بر ماهیت و مفهوم آن اثر نداشته است.

آنچه در بررسی نقوش زیر گنبد بیشتر از هر چیز دیگری دیده می‌شود؛ این است که نقوش زیر گنبد بر مبنای ادراک و ذهنیت انسان آن عصر از آسمان کشیده می‌شود. نه خورشید، نه ستارگان و نه حتی زمان روز و شب، هیچ‌کدام به صورت واقع‌گرایانه تصویر نمی‌شوند. که علت این امر را می‌توان در اهمیت دیدگاه‌های اسطوره‌ای و در نتیجه غلبه یافتن ذهنیت بر آن چه که به دیده می‌آید (عینیت)، دانست.

- نظام

در کلیه نمونه‌های گنبدی شکل، مرکزیت وجود دارد و اغلب با شمسه بر آن تاکید شده است. این امر می‌تواند نشان‌دهنده اهمیت بسیار زیاد خورشید در تفکر پیشینیان باشد و اینکه جهان با محوریت خورشید تعریف می‌گردد. مانند آن‌چه که در آیین

بیشتر است؛ که همچنان از تفکرات مهری و همچنین اهمیت نور و روز نشأت می‌گیرد.

- نقوش

در تزیینات زیر گنبد عناصر متفاوتی برگرفته از طبیعت، آسمان و غیره تصویر شده است؛ عناصر و گره‌هایی که برگرفته از آسمان است، شامل نقوش انتزاعی ستاره، کرات و انواع شمسه می‌باشد که در اغلب گنبدها نمونه‌هایی از یکی از این عناصر یافت شد. اما مواردی هستند که هر دو عنصر خورشید و ستاره هم‌زمان وجود دارند. وجود هم‌زمان خورشید و ستاره در نقوش گنبد نشان‌دهنده نوعی بی‌زمانی در نقوش است. چنین می‌نماید که نگاه انسان سنتی به آسمان نگاهی رئالیستی نبوده و او آسمان را به‌گونه‌ای مفهوم‌گرا و انتزاعی دریافت کرده است. اما فرم عناصر آسمان منعکس شده در نقوش ثابت و به یک شکل نبوده و تغییر و تحول داشته است. چنین می‌نماید که این تغییر و تحول

جدول ۱. بررسی گنبدها و ایوان‌ها. مأخذ: نگارنده.

نظام		نقش	رنگ	دوره	نام
محل قرارگیری	مرکز گنبد	اندازه عناصر	گره‌های الهام گرفته از آسمان		
پراکنده و راس	ندارد- متعدد	کوچک	کرات آسمانی، شمشه	زرد-طلایی	مسجد جامع اصفهان (صفه استاد)
راس ایوان	نیم‌شمسه راس	متوسط	نیم‌شمسه	زرد-طلایی	مسجد جامع اصفهان (ایوان شرقی)
مرکز	سه شمشه	متنوع: درشت متوسط- ریز	شمسه	قهوه‌ای- کرم- آجری	مسجد جامع قزوین
مرکز	شمسه	هم‌اندازه: متوسط	شمسه	سفید	مسجد جامع نطنز
مرکز و پراکنده	ستاره یا شمشه	درشت و ریز	ستاره، شمشه	قرمز	گنبد سلطانیه
مرکز و پراکنده حول مرکز	شمسه	متوسط	شمسه و ستاره	آبی روشن	مسجد جامع کرمان
راس ایوان	نیم‌شمسه	متوسط و ریز	نیم‌شمسه	طلایی-آبی	گور امیر
مرکز	شمسه یا ستاره	بزرگ و متوسط	ستاره، شمشه	آبی- آجری (قرمز و نخودی)	مسجد کبود تبریز
مرکز	دایره یا ۱۱ ضلعی	بسیار ریز و پرکار	دایره با نقوش گیاهی	آبی - طلایی	مسجد شاه اصفهان
مرکز	دایره یا ۱۱ ضلعی	درشت، متوسط، ریز	دایره یا شمشه با نقوش	آبی-طلایی	مسجد مسجد شیخ لطف‌الله
مرکز و پراکنده	شمسه	متوسط	شمسه یا پنج‌ضلعی	نخودی	مسجد جامع ساوه
مرکز	۸ ضلعی	بزرگ، متوسط و کوچک	۸ ضلعی و مثلث	سفید	مقبره شاه نعمت‌الله ولی
مرکز	شمسه	متوسط	شمسه	آبی- کرم	باغ نظر
پنج‌ضلعی مرکز- بقیه پراکنده	شمسه و ۱۱ ضلعی	متوسط و ریز	پنج‌ضلعی-ستاره و شمشه‌های کوچک	آبی- زرد-صورتی	مسجد نصیرالملک
مرکز- پراکنده	شمسه	درشت، متوسط و ریز	شمسه	آبی	آرامگاه حافظ

شمسه بر آن تاکید شده است.

- شمشه تقریباً در اغلب نمونه‌ها وجود دارد. ولی در تعداد اضلاع و رنگ و بُعدهای آن‌ها تفاوت وجود دارد.
- عناصر و گره‌های نمود آسمان ستاره، کرات و انواع شمشه می‌باشد که در اغلب گنبدها نمونه‌هایی از یکی از این عناصر یافت شد.
- رنگ‌های به‌کار رفته در گنبدها انواع آبی، زرد-طلایی-کرم-نخودی، قهوه‌ای-آجری-قرمز- صورتی- استخوانی و سفید بوده است.
- رنگ غالب در گنبدها تم‌های آبی و تم‌های زرد نخودی طلایی است.
- محل قرارگیری گره‌های برگرفته از آسمان بیشتر در مرکز گنبدو یا راس ایوان است.

مهرپرستی دیده می‌شود. ولی شمشه یا شمشه‌های نشان داده شده در گنبدها، در اندازه، تعداد اضلاع و رنگ و بُعدهای آن‌ها متفاوت‌اند. این امر می‌تواند به دلیل ابعاد زیبایی‌شناسانه و سلیقه نقش‌آفرینان هر زمان باشد. محل قرارگیری گره‌های برگرفته از آسمان بیشتر در مرکز گنبد و یا راس ایوان است. این امر به نوبه خود نشان‌دهنده محوریت جهان بر پایه خورشید می‌باشد. لذا چنین می‌نماید که نظام حاکم بر تزیینات زیر گنبد نیز واقع‌گرا نیستند و نمودی انتزاعی از مفهوم آسمان در ذهن و خاطره انسان آن اعصار است.

از بررسی نقوش برگرفته از آسمان در گنبدهای ایرانی نتایج ذیل استخراج می‌گردد:

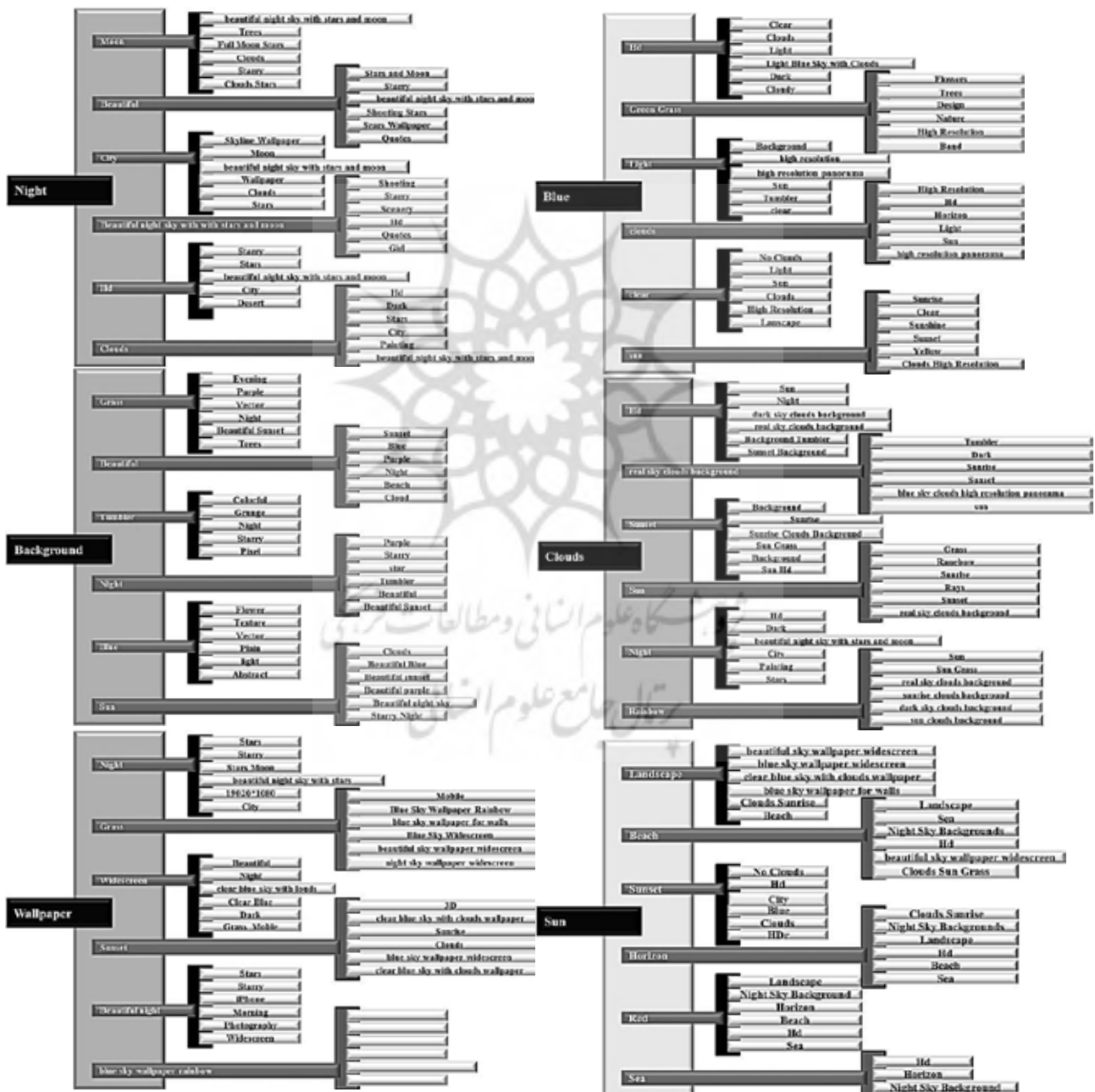
- در کلیه نمونه‌های گنبدی شکل، مرکزیت وجود دارد و اغلب با

بازتاب منظر آسمان در عکس‌های گوگل

به عکس‌ها در سایت‌های اینترنتی واژه‌های متفاوتی اطلاق شده است که موتور جستجوی گوگل با توجه به تطابق نام عکس‌ها با واژه جستجو شده عکس‌ها را به صورت موضوعی جدا کرده و آن‌ها را

فرم عناصر آسمان منعکس شده در نقوش ثابت و به یک شکل نبوده و تغییر و تحول داشته است.

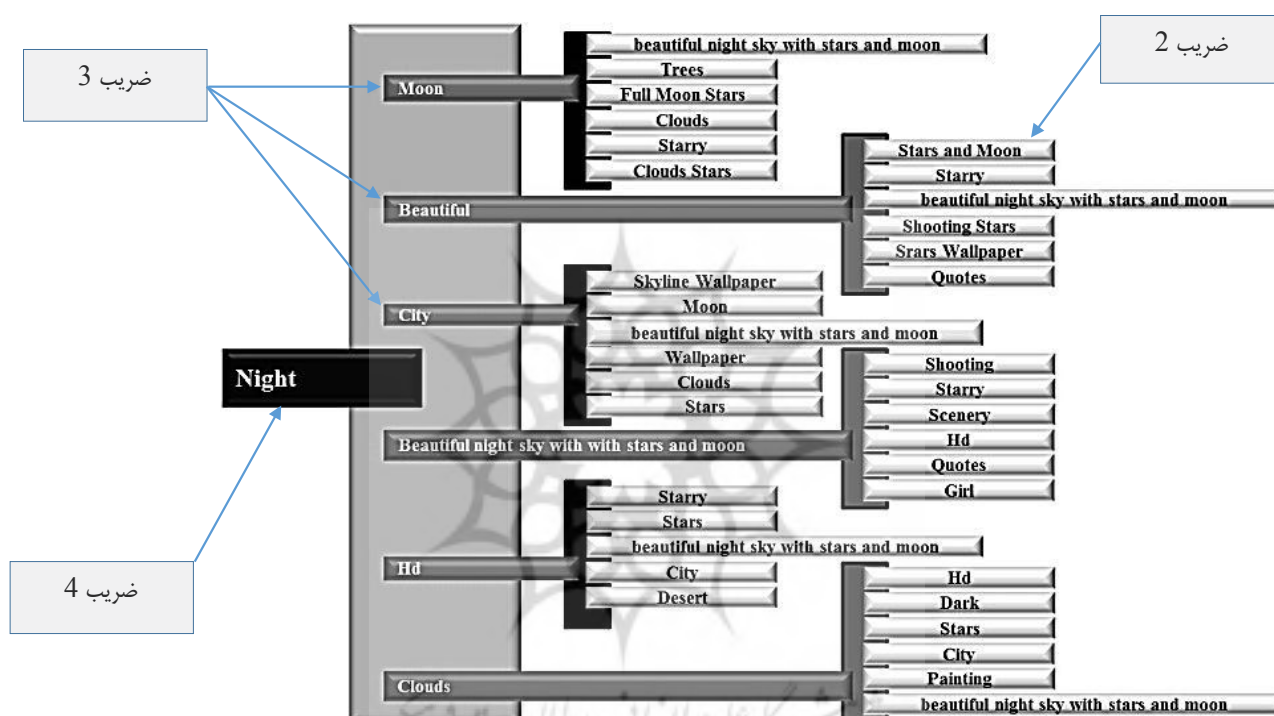
بنابراین نظام حاکم بر تزیینات زیر گنبد نیز واقع‌گرا نیستند و نمودی انتزاعی از مفهوم آسمان در ذهن و خاطره انسان آن اعصار است.

شکل ۱. طبقه‌بندی موضوعی عکس‌های آسمان (Sky) بر مبنای زیرگروه‌های تعیین شده توسط موتور جستجوی گوگل در تاریخ اردیبهشت ۱۳۹۵. تبدیل عناوین به نمودار مأخذ: نگارنده.

به صورت نمودار درختی است، که در شکل ۱ آمده است. (این نمودار مبتنی بر زیرشاخه‌های معرفی شده موتور جستجوگر گوگل است). برای بدست آوردن ترجیحات فرهنگ دنیای امروز به استناد طبقه‌بندی عکس‌های گوگل، که مدعی است بر اساس کثرت مراجعه انجام شده، روش زیر به کار برده شد: در نمودار درختی ترسیم شده بر مبنای عناوین عکس‌های گوگل،

با اولویت فراوانی رجوع به آن عکس رتبه‌بندی کرده و نمایش می‌دهد. در هنگام جستجوی واژه «Sky» به معنی آسمان علاوه بر عکس‌هایی مرتبط با آسمان زیرگروه‌هایی شامل: «Night, Background, Wallpaper, Sun, Clouds, Blue» به معنی «پس‌زمینه، شب، کاغذدیواری، آبی، ابرها، خورشید» ظاهر می‌شود؛ که هرکدام از این زیرگروه‌ها خود شامل زیرگروه‌هایی دیگر است. که قابل طبقه‌بندی

شکل ۲. ضریب‌دهی به فراوانی واژه‌های تکرار شده در یک نمونه از اجزای نظام درختی معرفی شده برگرفته از گوگل. مأخذ: نگارنده.

وزن داده‌شده‌ی حاصل از گروه‌بندی‌های گوگل انجام شد، که سه دسته‌ی موضوعی کلی، شامل موضوعات «زمان»، «رنگ» و «نقش (عناصر موجود در عکس)» شناسایی شد. از میان عناصر موجود در عکس امتیاز فراوانی «عناصر آسمان» تقریباً دو برابر موضوعات دیگر بوده و امتیاز موضوعات «زمان»، «رنگ» و «لنداسکیپ» تقریباً برابر ارزیابی شد. در موضوع‌بندی واژه‌های مرتبط با رایانه مانند Resolution, HD, wallpaper, ... از تحلیل‌ها حذف شد.

نتایج رتبه‌بندی واژه‌ای بر مبنای وزن‌دهی فراوانی، مانند جدول ۲ ترتیب واژه‌ها مشخص گردید که مهم‌ترین آن‌ها به ترتیب زیر است:

- خورشید، طلوع خورشید، غروب خورشید (Sun, Sunset, Sunrise)

سر شاخه‌ها نسبت به زیر شاخه‌ها دارای اهمیت بیشتری هستند. لذا در مرحله امتیازدهی این موضوع لحاظ شده و ضرایب ۳ و ۴ و ۲ به ترتیب اهمیت به سرشاخه‌ها و زیرشاخه‌ها داده شد. فراوانی واژه‌های استفاده شده در طبقه‌ها بر اساس درجه نزدیک‌بودن موضوعی به هم در نظام درختی، امتیازدهی شده و بررسی گردید. در این روند امتیازدهی، فراوانی هرکدام از واژه‌های دسته اول شامل «Night, Background, Wallpaper, Sun, Clouds, Blue» با ضریب ۴ و زیرشاخه‌های آن‌ها با ضریب ۳ و زیرشاخه بعدی با ضریب ۲ امتیازدهی شد؛ واژه‌های مجموعه‌ای نیز تفکیک شده و به هر جزء آن امتیاز ۱ تعلق گرفت. در شکل ۲ روش ضریب‌دهی روی نمونه‌ای از شکل ۱ نشان داده شده است. در مرحله بعد، تقسیم‌بندی موضوعی، بر مبنای فراوانی واژه‌ای

جدول ۳. دسته‌بندی موضوعی براساس فراوانی ضریب‌دهی شده داده‌های (واژه‌های) ساختار درختی گوگل. مأخذ: نگارنده.

دسته‌بندی موضوعی بر اساس ساختار درختی گوگل		رنگ	زمان
نقش (عناصر موجود در عکس)			
لنداسکیپ (Landscape)	عناصر آسمان		
Scenery = منظره	Sun = خورشید	Purple = صورتی	Morning = صبح
Beach = ساحل	Star = ستاره	Yellow = زرد	Evening = عصر
Sea = دریا	Moon = ماه	Red = قرمز	Night = شب
Grass = چمن	Clouds = ابرها	Blue = آبی	Sunrise* = غروب خورشید
Trees = درختان	Rainbow = رنگین کمان	Light** = روشن	Sunset* = طلوع خورشید
Flower = گل	Sunrise* = غروب خورشید	Dark** = تیره	
Desert = کویر	Sunset* = طلوع خورشید		
City = شهر			
Horizon = افق			
امتیاز: 77	امتیاز: 172+20	امتیاز: 82	امتیاز: 62+20

خورشید و ابر و ستارگان و ماه شناخته می‌شود؛ که دلیل آن را می‌توان در عدم وجود دیدگاه‌های اسطوره‌ای و غلبه نگاه علمی و فیزیکی در عصر حاضر جست‌وجو کرد.

در جداول نهایی بخش نقوش منظر آسمان در گنبد (جدول ۲) و در جدول نهایی بخش عکس‌های گوگل (جدول ۳) موضوع «رنگ» و «نقش» مشترک بود. در نقوش زیرگنبد نظام‌های خاص در میان عناصر آسمان وجود داشت ولی در عکس‌های گوگل نظامی معنادار یافت نشد. همچنین در جدول عکس‌های گوگل زمان عنصری پررنگ بود در صورتی که اشاره به زمان در برخی گنبدها یافت می‌شد و ویژگی غالبی تلقی نشد.

زیبایی‌شناسی منظر آسمان در نقوش گنبد و عکس‌های گوگل

با بررسی نقوش زیر گنبد می‌توان یافت که در همه نقوش، نقش شمس (خورشید) وجود دارد. وجود خورشید نمایانگر روز است. در صورتی که در بسیاری از نقوش زیر گنبد در کنار شمس نقوش ستارگان نیز وجود دارد که نمایانگر شب است. در طرحی که هم روز نمایش داده شده و هم شب، جنبه رمانتیک و احساس‌آنی وجود ندارد. چرا که احساس‌آنی می‌تواند بیانگر یکی از آن دو باشد. لذا قصد هنرمند بیان رمانتیک از نقوش نبوده و نیز تنها به دنبال زیباسازی نقش نیز نبوده است. قرار دادن همزمان خورشید و ستارگان در نقش زیر گنبد نشان

- ابر (Clouds)
- ستارگان، ستاره (Star, Stars)
- شب (Night)
- آبی (Blue)

با توجه به عکس‌های آسمان موجود در گوگل می‌توان به وضوح دریافت که بیشترین میزان عکس‌ها با دیدگاه‌هایی ناتورالیستی گرفته شده‌اند. یعنی نگاه انسان عصر حاضر بیشتر ناتورالیستی و واقع‌گرایانه بوده و عکس‌ها کمتر به صور دیگر تغییر یافته‌اند. با این نگاه، عناصر خورشید، ستارگان، ابرها بیشتر موضوع توجه عکس‌های گوگل است؛ ولی حضور پررنگ ابرها در عکس‌های گوگل نشان می‌دهد که دیدگاه جهانی حاکم بر عکس‌های گوگل در مورد آسمان، دیگر مفهومی و آیینی نیست. بلکه زیبایی‌شناسی بصری در انتخاب سوژه عکس حاکم است. با وجود این، خورشید به عنوان اساسی‌ترین عنصر آسمان که مایه درخشندگی و زندگی است، حتی با تقلیل دیدگاه‌های معنوی در عکس‌های گوگل، همچنان مهم‌ترین سوژه عکس‌ها است.

ابرها به دلیل پویایی و تنوعی که در تصاویر ایجاد می‌کند به لحاظ زیبایی بصری سوژه بسیاری از عکس‌ها قرار گرفته است؛ و عنصر ستارگان با وجود همه زیبایی بعد از ابرها قرار می‌گیرد. چنین می‌نماید که نمایانند صور فلکی در آسمان به قدر دوران سابق مورد توجه عکاسان قرار ندارد. در واقع آسمان برخلاف گذشته که به خورشید و ستارگان و ماه شناخته می‌شد، در عصر حاضر به

این‌جا به مقایسه و تجمیع نتایج برگرفته از هر دو بازتاب منظر آسمان در نقوش زیر گنبد و ایوان و عکس‌های عصر حاضر گوگل پرداخته شده است.

• عناصر آسمان

اهمیت عناصر آسمان در عکس‌ها به ترتیب ۱- خورشید (به همراه طلوع خورشید، غروب خورشید)، ۲- ابرها، ۳- ستارگان و ستاره است. در صورتی‌که در نقوش زیر گنبدها و ایوان‌ها از میان نقوش برگرفته از آسمان نقوش ستاره از بیش‌تر تکرار شده است و نقشی مرتبط با ابر وجود ندارد. در صورتی‌که در عکس‌ها ابرها بسیار زیاد منعکس شده است.

• در زیبایی‌شناسی منظر آسمان در عصر حاضر ابر نیز بسیار تاثیرگذار است.

• قرار گرفتن ستارگان در مرتبه سوم نشان می‌دهد که در زیبایی‌شناسی منظر آسمان منعکس شده در عکس‌های گوگل، هنوز هم ستارگان دارای اهمیت بالا هستند. اما اهمیت آن‌ها به اندازه اهمیت ابر و خورشید نیست. در صورتی‌که در نقوش زیرگنبد، بعد از خورشید، ستارگان حائز اهمیت هستند.

از آن‌جا که زینت‌بخش آسمان عصر حاضر دیگر ماه و ستارگان نیست، بعد از خورشید، متفاوت با گذشته، ابرها در عکس‌ها خودنمایی می‌کنند. زیبایی‌شناسی ابرها به واسطه فرم آن‌ها، محل قرارگیری آن‌ها، کیفیت‌های نوری و رنگی منعکس شده در آن‌ها، محو کردن بخشی از تصویر پس‌زمینه و غیره می‌باشد. از آن‌جا که نسل جوان هنوز خاطره آسمان پر ستاره شب را با خود دارد؛ آسمان پر ستاره شب هنوز در کویر و برخی قسمت‌های سواحل دریاها و در بخش‌ها و جاده‌های خارج از شهر قابل مشاهده است. لذا ستارگان در عکس‌های گوگل در مرتبه سوم زیبایی قرار گرفته است.

- خورشید

خورشید از عهد باستان در فرهنگ‌های گوناگون و در میان ملل مختلف جایگاهی والا داشته است؛ و نقش آن در هنرها و نقوش گنبدها و ایوان‌ها منعکس شده است. هرچند که تنوع در دوره‌های تاریخی چهره آن را دستخوش تغییر کرده، اما نقش خورشید با عنوان شمس همچنان ادامه می‌یابد. با بررسی عناصر منعکس شده در عکس‌های عصر حاضر (از طریق مطالعه واژه‌ای) خورشید و واژگان مرتبط با حالات خورشید بیشترین سهم را در عناصر زیبای منظر آسمان داشته‌اند. لذا چنین می‌نماید که منظر آسمان بخش مهم زیبایی خود را از خورشید و حالات آن وام گرفته است. البته جایگاه خورشید در اندیشه انسان نیز بر این ادراک زیباشناسانه موثر بوده است.

می‌دهد که طراح نه تنها به دنبال رویکردی علمی نبوده بلکه جهان‌بینی او در مورد آسمان، جهان‌بینی علمی و حتی عاطفی نیز نیست. لذا چنین می‌نماید که جهان‌بینی هنرمند معمار، فلسفی است؛ چراکه به موضوع روز یا شب بودن شکل ترسیم شده کاری ندارد، ولی به صورت کلی آن توجه دارد. طراحی که به صورت شی کاری ندارد ولی به وجود آن توجه دارد، در واقع هستی آن را طرح‌ریزی می‌کند و این رویکردی فلسفی به موضوع است. هرچند که این شواهد می‌تواند زمینه‌هایی برای رویکرد عرفانی نیز باشند.

رویکرد عکس‌های گوگل به طبیعت و آسمان، مانند رویکردی کاملاً علمی است که نه رمانتیک محسوب می‌شود و نه اسطوره‌ای؛ همچنین نه عرفانی است و نه فلسفی. بلکه بسیار واقع‌گرا است. در عکس‌های گوگل تصویر یا روز است یا شب. یعنی بدین گونه نیست که هر دو روز و شب در هم آمیخته شده باشد. در واقع هنرمند عکاس مفهوم زمان را نشکسته و به چپستی آسمان نظر دارد. مکان خورشید در عکس‌ها در محل خاصی یا حالتی خاص ثابت نشده است؛ برعکس نقوش گنبد که شمس اغلب به صورت بزرگ در مرکز گنبد نقش شده است. لذا چنین می‌نماید که نگاه انسان عصر حاضر، فهمی رمانتیک و علمی است.

انسان اعصار پیشین آسمان را به‌گونه‌ای متفاوت از انسان عصر حاضر دریافت می‌کرده است. این درحالی است که آسمان در جایگاه شی، ثابت بوده و این ذهنیت انسان عصر حاضر است که با انسان عصر گذشته تفاوت دارد. بازتاب منظر آسمان در عکس یک نگاه علمی و جزنگرانه به آسمان است که طبیعت را نمی‌تواند بدون چپستی آن ارزیابی کند. برخلاف رویکرد سنت که موضوع را جدای از چپستی آن ارزیابی می‌کند. در نقوش زیرگنبد، دیدگاه سنتی به چپستی موضوع کاری ندارد و روز و شب بودن یا این‌که ستاره‌ی نشان داده شده زحل است یا کیوان، مریخ یا اورانوس موضوعیت نداشته و حتی به فواصل واقعی ستارگان از هم و یا از خورشید نیز توجهی نشده است. لذا ستاره در آن به صورت سمبلیک کشیده شده که نمایانگر نوع نگاه انسان اعصار پیشین است. انسان اعصار پیشین، کلیتی را می‌بیند که شامل یک سری نماد است که نمادها در وضعیت طبیعی نیستند. بدین معنی که در واقعیت نه خورشید همواره در وسط آسمان است و نه فاصله ستارگان از هم مساوی است و نه دارای اندازه یکسان هستند. بنابراین طراح در این امور واقعی تغییر ایجاد می‌کند تا یک روایت کل‌نگر از آسمان به‌دست دهد.

علاوه بر رویکردهای فوق ذکر، در پی یافتن تشابهات و افتراق‌های زیبایی‌شناسی دو عصر به صورت جزئی‌تر، در

- ستارگان

عصر حاضر واژه‌ای که مبتنی بر نظام خاص یا محل قرارگیری عنصری خاص در عکس باشد یافت نمی‌شود.
• چنین می‌نماید که نظام چیدمان عناصر در عکس‌های عصر حاضر ماهیت سوژه‌ای ندارد.

- رنگ

در بررسی بازتاب منظر آسمان در عکس‌های گوگل و نقوش زیر گنبد‌ها شباهتی در انتخاب رنگ یافت شد. همان‌طور که در جدول ۳ آمده است، رنگ آسمان در عکس‌های گوگل آبی، زرد، قرمز و صورتی بوده و رنگ غالب نقوش زیر گنبد نیز در زمینه‌های رنگ‌های خانواده آبی، زرد و طلایی و نخودی و کرم، زمینه‌های قرمز آجری و قرمز و همچنین صورتی بوده

که علاوه بر این‌ها رنگ زیر گنبد‌ها سفید نیز است.

• چنین می‌نماید که زیبایی‌شناسی منظر آسمان در عکس‌ها و نقوش زیر گنبد به رنگ‌های خانواده آبی، زرد، قرمز و صورتی متمایل است.

- زمان

همان‌طور که در جدول ۳ نشان داده شده است، موضوعات عکس‌های گوگل در سه دسته زمان، رنگ و عناصر موجود در عکس (نقش) قابل تفکیک است؛ در صورتی‌که زمان در نقوش زیر گنبد، گاهی تنها روز و اغلب هر دو شب و روز نشان داده شده است. بدین صورت که شمس در وسط و ستارگان در اطراف آن چیده شده‌اند. لذا می‌توان دریافت که به زعم هنرمند معمار زمان در نقوش زیر گنبد حائز اهمیت نبوده است.

در بررسی نقوش زیر گنبد‌ها، بعد از خورشید، ستارگان از میان عناصر منظر آسمان فراوانی بیشتری دارد. این امر نشانه اهمیت ستارگان در میان فرهنگ و تفکر مردم این سرزمین می‌باشد. انعکاس نقش ستارگان در نقوش زیر گنبد را می‌توان نمایانگر این دید زیبایی‌شناسانه مردمان پیشین نیز در نظر گرفت. اما در بررسی عکس‌های عصر حاضر اهمیت ستارگان پس از خورشید و ابر قرار می‌گیرد. این امر نشانی از تغییر معیارهای زیباشناسی عصر حاضر در مقایسه با دوره‌های پیشین است. در عصر حاضر ارجحیت ابر به دلیل تنوع فرمی و ایجاد فضاهای احساسی متنوع و در مقابل کم‌رنگ شدن نقش ستارگان در آسمان شب به دلیل آلودگی نوری ایجاد شده می‌تواند باشد.

- نظام

در بررسی نقوش زیر گنبد‌ها و ایوان‌ها، وجود مرکزیت، در همه گنبد‌ها و توجه خاص به راس، در همه ایوان‌ها دیده می‌شود؛ که در اکثر آن‌ها نقش شمس در مرکز گنبد و یا در راس ایوان قرار گرفته است. این امر نشان‌دهنده توجه خاص به نقش شمس و در واقع خورشید می‌باشد.

• بازتاب خورشید در عکس‌های گوگل و نقوش گنبد بیشترین بوده و نشان‌دهنده جایگاه آن در زیبایی‌شناسی منظر آسمان است.

همچنین از مقایسه جدول ۱ و جدول ۲ می‌توان دریافت که برخلاف نظام خاص موجود در نقوش گنبد، که اکثراً شمس در وسط و عناصر دیگر اطراف چیده شده‌اند، در عکس‌های

جدول ۳. مقایسه ترتیب رنگ غالب در عکس‌های آسمان گوگل و رنگ غالب در نقوش زیر گنبد‌ها و ایوان‌ها. مأخذ: نگارنده.

عکس‌ها	نقوش زیر گنبد و ایوان
آبی	خانواده رنگ‌های آبی
زرد	خانواده رنگ‌های زرد، طلایی، نخودی، کرم
قرمز	خانواده رنگ‌های قرمز آجری، قرمز
صورتی	صورتی
-	سفید

نتیجه‌گیری

اتمسفر یکی از کرات آسمانی اهمیت زیادی نخواهد داشت. در صورتی که ما در عکس‌های گوگل دیدیم که ابر به لحاظ زیبایی‌شناسی اهمیت دارد. لذا می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که هرچند نگاه و پارادایم‌های علم‌گرای مدرن، به نظر غالب می‌آیند، ولی در نگاه انسان‌های عصر حاضر همچنان عناصری مطرح است که برای انسان قابل فهم، قابل دید و ملموس است. از طرف دیگر ریشه این نوع انتخاب‌ها را می‌توان در انسان‌گرایی نیز مشاهده کرد. بدین معنی که چیزهایی می‌توانند زیبا به نظر بیایند که از نظر انسان زیبا باشند. بنابراین آنچه که دیده می‌شود و برای حس بصری انسان، حض بصری ایجاد می‌کند، زیبا تلقی می‌شود و این ارتباطی به نقش و جایگاه ابر در جهان هستی ندارد.

بررسی زیبایی‌شناسی نقوش زیرگنبد، با نوع نگاه اسطوره‌ای دوران سنتی ایران هم‌خوانی دارد. در نگاه اسطوره‌ای اجرام آسمانی، خورشید و ... معنا می‌یابد و در نقوش زیر گنبد نیز به انتزاع نمایان می‌شود. برخلاف زیبایی‌شناسی نقوش زیر گنبد که مبتنی بر نگاه اسطوره‌ای همان زمان است، در بررسی عکس‌های گوگل که بر مبنای سلیقه مدرن انتخاب شده‌اند، دیدگاه‌های خشک مدرن و علم‌گرا، غالب نیست. اگر به آسمان با دیدگاه‌های علمی و فیزیکی نگاه می‌شد، به احتمال ابر حایز اهمیت نبود. چراکه در نگاه علمی و فیزیکی، آسمان مجموعه‌ای وسیع از کهکشان‌ها و اجرام آسمانی و فضاهاست که با مبحث زمان تلفیق می‌شود. در چنین نگاهی، ابرهای موجود در

پی‌نوشت

۱. رجوع کنید به (هدایت، ۱۳۴۲: ۱۲۳) و (بهار، ۱۳۷۶: ۴۰۷) و (کارل گوستاو یونگ، -: ۱۶) و (عیوقی، ۱۳۴۳: ۵۶) و (فردوسی، ۱۹۶۶م، ج ۱: ۱۳۲) و (خاقانی، ۱۳۶۸: ۴۶۲) مؤلف بندهشن
۲. در مقایسه میان واژه ابر و خورشید، در نگاه اول، ابر بیشترین فراوانی را دارد. اما با بررسی دقیق‌تر دیده شد که اهمیت خورشید تا به حدی است که حالات مختلف خورشید، نام‌های متفاوتی به خود پذیرفته است. لذا در محاسبات و ضریب‌دهی‌های مرتبط با خورشید، واژه‌های توصیف‌کننده حالات خورشید نیز لحاظ گردید.

فهرست منابع

- ابن فارس، احمد. (۱۴۲۰ ق.). معجم مقاییس اللغة، بیروت: نشر دارالکتب اسلامیة، چاپ سوم.
- ایمنی، عالیہ. (۱۳۸۹). بیان نمادین در تزیینات معماری اسلامی، مجله کتاب ماه هنر، (۱۴۲): ۹۳-۸۶.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). پژوهشی در اساطیر ایران، تهران: انتشارات آگه.
- پورداوود، ابراهیم. (بی تا). یشت‌ها، به کوشش دکتر بهرام فره‌وشی، جلد ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پورداوود، ابراهیم. (۱۳۵۶). یسنا، به کوشش دکتر بهرام فره‌وشی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جوهری، اسماعیل ابن حماد، (۱۴۰۴ ق.). صحاح اللغة، بیروت: دارالعلم بیروت، چاپ سوم.
- خاقانی شروانی، افضل‌الدین. (۱۳۶۸). دیوان خاقانی شروانی، به کوشش ضیاء‌الدین سجادی، تهران: انتشارات زوار.
- دادگی، فرنیغ. (۱۳۶۹). بُندهشن، ترجمه: مهرداد بهار، تهران: انتشارات توس.
- ذوالفقاری، محسن و حدادی، الهام. (۱۳۸۹). تصویر استعاری کهن‌الگوی خورشید در ناخودآگاه قومی خاقانی و نظامی، ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ۶ (۲۰): ۸۳-۶۵.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۲۶ ق / ۱۳۸۴ ش.). مفردات الفاظ القرآن، قم: نشر ذوی القربی، چاپ پنجم.
- رضی، هاشم. (۱۳۷۱). میتراپیسم، تهران: انتشارات بهجت.
- عبوقی. (۱۳۴۳). ورقه و گلشاه، به کوشش ذبیح‌الله صفا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۹۶۶ م.). شاهنامه، تحت نظر ی.ا. برتلس، انستیتوی ملل آسیا، مسکو.
- محمودی، عباس علی. (۱۳۶۲). ساکنان آسمان از نظر قرآن، تهران: نشر نهضت زنان مسلمان، چاپ چهارم.
- مسترحمی، سید عیسی. (۱۳۸۸). آسمان از دیدگاه قرآن و دانش نجوم، پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم، ۱ (۴): ۱۱۵-۸۳.
- مصطفوی، حسن، (۱۳۷۰). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: نشر وزارت ارشاد اسلامی.
- معین، محمد. (۱۳۶۳). مزدیسنا و ادب پارسی، به کوشش مهدخت معین، جلد دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مظفریان، فرزانه. (۱۳۸۴). شاعران، وارثان آب و روشنایی و کهن‌الگوی سترگ آسمان، کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، ۶ (۱۰): ۳۷-۶۲.
- منصورى، سید امیر. (۱۳۸۳). درآمدی بر شناخت منظر، فصلنامه باغ نظر، ۱ (۲): ۷۸-۶۹.
- منصورى، سیدامیر. (۱۳۹۳). منظر آسمان، مجله منظر، ۶ (۲۷): ۳.
- نوری، حسین. (۱۳۴۶). سحابیهای آسمان یا چهره‌هایی در زیر ابر، معارف جعفری، (۸): ۲۰۸-۱۹۷.
- هدایت، صادق. (۱۳۴۲). زند و هومن یسن، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۸). انسان و سمبل‌هایش، ترجمه: محمود سلطانیه. تهران: انتشارات جامی.